

dr hab. n. społ. Dorota Podgórska-Jachnik, prof. UŁ
Wydział Nauk o Wychowaniu
Uniwersytet Łódzki

Łódź, dn. 30 sierpnia 2023 r.

Recenzja pracy doktorskiej mgr Rafała Dziurli pt. „Zasoby podmiotowe a ocena poznawcza uzyskania zatrudnienia oraz satysfakcja z życia u osób głuchych i słabosłyszących uczestniczących w zatrudnieniu wspomaganym” napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Pisuli oraz dr hab. Kamilli Bargiel-Matusiewicz prof. ucz.

Uzasadnienie znaczenia tematu

Przekazana mi do recenzji praca doktorska mgr Rafała Dziurli pt. „Zasoby podmiotowe a ocena poznawcza uzyskania zatrudnienia oraz satysfakcja z życia u osób głuchych i słabosłyszących uczestniczących w zatrudnieniu wspomaganym” stanowi próbę empirycznej weryfikacji znaczenia praktycznych działań związanych z rehabilitacją zawodową osób z niepełnosprawnością spowodowaną uszkodzeniem słuchu, co wpisuje się w nurt poszukiwań badawczych w zakresie praktyki opartej na dowodach (*evidence-based practice*), co od razu wskazuje na istotność podjętego tematu.

Aktywizacja zawodowa i zatrudnienie osób z niepełnosprawnościami stanowią bowiem zarówno w naszym kraju, jak i na świecie, ważną społecznie kwestię, umożliwiającą włączenie społeczne tych osób. Z jednostkowego punktu widzenia, dla osób z niepełnosprawnością jest to istotny czynnik przekładający się na jakość ich życia oraz poczucie dobrostanu psychicznego. Prawo do pracy wymieniane jest wielokrotnie w Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych, m.in. w Art. 9 w kontekście dostępności miejsc pracy, w Art. 8 w kontekście potrzeby podnoszenie świadomości społecznej przez popieranie uznawania umiejętności, zasług i zdolności osób niepełnosprawnych oraz ich wkładu w miejscu pracy i na rynku pracy, ale przede wszystkim w obszernym Art. 27 Praca i zatrudnienie, wskazującym szereg zobowiązań dla Państw-sygnatariuszy. Dotyczą one m.in. zakazu dyskryminacji w tym obszarze, ochrony praw pracowniczych, popierania możliwości zatrudnienia i rozwoju zawodowego osób niepełnosprawnych na rynku pracy oraz pomocy w znalezieniu, uzyskaniu i utrzymaniu zatrudnienia oraz powrocie do zatrudnienia, itd. Lista działań jest długa – podaję jedynie przykładowe. Jednocześnie ich realizacja stanowi duże wyzwanie dla każdego Państwa, czemu służy złożony system rehabilitacji i reintegracji zawodowej, ale także dofinansowań. W Polsce odbywa się to głównie na mocy Ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r.

o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (o Dz. U. 1997 Nr 123 poz. 776) i przy udziale powołanego poprzez Ustawę funduszu celowego – Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON) i szeregu instytucji tworzących system rehabilitacji zawodowej. W holistycznym podejściu rehabilitację zawodową łączy się z działaniami leczniczymi, społecznymi i psychologicznymi, i te ostatnie wielokrotnie akcentowane są w przywołanej Ustawie. Uzasadnia to jednoznacznie podjęcie problemu aktywizacji zawodowej w dysertacji prowadzonej na Wydziale Psychologii.

Mimo wielu ukierunkowanych działań zatrudnienie osób z niepełnosprawnościami jest ciągle na zbyt niskim wobec oczekiwanego poziomie (analizy przedstawiono w dysertacji). Sytuacja osób z uszkodzonym słuchem jest na tle innych niepełnosprawności o tyle specyficzna, iż często dysponują one zachowaną wysoką sprawnością fizyczną. Bariery mogą być jednak trudności w komunikacji, jak również poziom wykształcenia i kwalifikacji nie zawsze odpowiadający ich faktycznym zasobom intelektualnym (do niedawna niewiele osób zdawało matury, jeszcze w latach 90-tych na studia trafiały pojedyncze osoby – co na szczęście ulega znaczącym zmianom). W praktyce poziom wykorzystania możliwości tych osób dla celów zawodowych nie jest zadowalający, osoby te wymagają wsparcia – dotyczy to zwłaszcza absolwentów wchodzących na rynek pracy. Tak więc waga tematu także jest znacząca.

Jednocześnie chcę podkreślić, że zrealizowane badania związane są z realizacją projektu dofinansowanego w trybie konkursowym przez PFRON realizowanego przez Doktoranta w Polskiej Fundacji Pomocy Dzieciom Niesłyszącym ECHO - organizacji pozarządowej o uznanej renomie w zakresie działalności na rzecz osób niesłyszących. Tytuł projektu to: *Stymulacja rozwoju emocjonalnego poznawczego społecznego dzieci młodzieży i osób dorosłych z wadą słuchu*. Wskazując na te fakty chciałam podkreślić zarówno osadzenie projektu badawczego w pewnych konkretnych, znanych Fundacji potrzebach środowiska osób z uszkodzonym słuchem, jak również ekspercką zewnętrzną ocenę wstępną projektu, gdyż złożone do PFRON wnioski poddawane są anonimowym recenzjom wysokiej klasy specjalistów. Już sam fakt uzyskania grantu traktuję jako niezależną, zewnętrzną ocenę pozytywną.

Ocena formalna

Pod względem formalnym praca spełnia standardy prac naukowych w zakresie nauk społecznych. Jej struktura obejmuje rozdział teoretyczny, obejmujący objaśnienia terminologiczne i przegląd literatury w zakresie wszystkich kluczowych dla tematu kategorii. Na tej podstawie wyodrębniono wyraźnie problematykę badań własnych – ze względu na objętość niekoniecznie nadawałabym temu opisowi rangę osobnego rozdziału (rozdział 2), ale to jedynie kwestia kompozycji, bez znaczenia merytorycznego. Nie ma w pracy typowego,

jednego rozdziału metodologicznego, gdyż przeprowadzono tu nie jedno, ale dwa osobne, choć powiązane logicznie badania, potraktowane jako dwa projekty. Każdy opisano w innym rozdziale – badanie 1. w rozdziale 3, badanie 2. z rozdziale 4. Każdy z rozdziałów przedstawia osobno założenia metodologiczne jednego badania, a następnie jego wyniki i ich analizę. Z pewnością nie jest to typowe rozwiązanie, ale logiczne i zasadne. Nie zaburza poprawności badań i świadczy, iż Doktorant potrafi zaprojektować własny projekt badawczy, w którym metodologia jest bazą i elastycznym narzędziem do rozwiązywania problemów badawczych, a nie jedynie sztywną ramą. Synteza obu badań zawarta jest w krótkim, podsumowującym rozdziale 5. Pracę uzupełnia bardzo obszerna i trafnie dobrana bibliografia. Zawiera zarówno literaturę polską, jak i anglojęzyczną, reprezentatywną dla współczesnego dyskursu głuchoty, jej psychologicznych aspektów, interdyscyplinarnych *Deaf Studies* i *Disability Studies*, ale przede wszystkim rozbudowanej problematyki rehabilitacji zawodowej – i nie tylko zawodowej – osób z niepełnosprawnościami. Wysoko oceniam tę bazę źródłową. Całość uzupełniają aneksy z narzędziami wykorzystanymi w 1. i 2. badaniu. W pracy zamieszczono adnotację o uzyskanej akceptacji wniosku przez Komisję Etyczną. Zatem poza drobnymi wątpliwościami dotyczącymi sensowności wyodrębniania krótkich, kilkustronicowych tekstów w randze osobnych rozdziałów (2 i 5) – nie mam żadnych zastrzeżeń pod względem formy i struktury pracy.

Ocena merytoryczna

Część teoretyczna jest bardzo przejrzysta, syntetyczna i skoncentrowana na problemie, co w mojej ocenie jest jej atutem. W części teoretycznej Doktorant opisuje psychologiczne aspekty podjęcia pracy przez osoby g/Głuche i słabosłyszące w modelu zatrudnienia wspomaganego. Przedstawia pojęcie pracy i rehabilitacji zawodowej oraz podstawowe założenia i strukturę działań składających się na zatrudnienie wspomagane. Wśród psychologicznych aspektów związanych z podjęciem pracy, wymienione i opisane zostały: poczucie własnej skuteczności, samoocena, satysfakcja z życia oraz ocena poznawcza sytuacji stresu, przy czym stres pojawia się w opisie w związku z doświadczaniem negatywnych aspektów sytuacji braku możliwości zatrudnienia oraz zatrudnienia.

Doktorant dostrzega i wykorzystuje w swojej pracy interdyscyplinarne usytuowanie problematyki głuchoty. W ustaleniach terminologicznych odwołuje się więc zarówno do literatury medycznej, lingwistycznej, jak też psychologicznej i pedagogicznej. Założeniem wstępnie deklarowanym jest uznanie autonomii osób niepełnosprawnych, szczególnie w zakresie decyzji związanych z wyborem sposobu komunikowania się oraz z określaniem własnej tożsamości. Problematyka specyfiki tożsamości społeczno-kulturowej osób z uszkodzonym słuchem jest rzeczywiście jednym z kluczowych dyskursów, różnicujących

paradygmatyczne podejście do rozumienia głuchoty, szczególnie jej społecznych aspektów. Objasnione zostały terminy głuchy, Głuchy (także pisownia g/Głuchy), niesłyszący, słabosłyszący oraz najważniejsze konteksty, które uzasadniają zróżnicowanie w używaniu tych pojęć – przede wszystkim kontekst Kultury Głuchych. Pojęcie pracy oraz jej znaczenie dla człowieka zostało przedstawione na gruncie współczesnej psychologii pracy oraz ekonomii, a termin zatrudnienia oraz rehabilitacji zawodowej określono w sposób pragmatyczny, przez odwołanie do definicji ustawowych. Rozdział zawiera jednak również odwołanie i opis tak zwanego polskiego modelu rehabilitacji kompleksowej. Koncepcja zrodzona w latach 50. i 60. nie tylko jest nadal aktualna na gruncie teorii, ale także stanowi ciągle jeszcze trudno osiągalny cel praktycznych rozwiązań systemowych. Doktorant przywołuje to poglądy profesorów: Degi, Majewskiego, Kowalika, Ossowskiego. Zgodnie z tematem pracy poszerza problematykę zatrudnienia wspomaganego, wychodząc, w zasadny sposób, od koncepcji waloryzacji roli społecznej Wolfensbergera – kluczowej koncepcji i kluczowej postaci dla przemian w kierunku normalizacji i inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnościami, jak i innych osób zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem. Ukazano także model Golda w kontekście rozwiązań wydobywających potencjał zatrudnienia/zatrudnialności nawet osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Dobrze koresponduje to z zestawieniem podstawowych wartości zatrudnienia wspomaganego oraz modelowymi sekwencjami działań. Podrozdział ten ukazuje zatrudnienie wspomaganie (ZW) w pogłębiony sposób, wraz z różnymi sekwencjami możliwych działań wspierających, co potem zostało wykorzystane w realizowanym projekcie ZW osób g/Głuchych i słabosłyszących. Wartościowym wkładem własnym Doktoranta w przeprowadzoną analizę teoretyczną jest pogłębienie modelu ZW w ujęciu Europejskiej Unii Zatrudnienia Wspomaganego (EUSE, 2010) o efekty po stronie beneficjenta uzyskiwane przy realizacji poszczególnych zadań na kolejnych etapach modelu. To ciekawa propozycja, którą można przełożyć na konkretne działania wspierające w zakresie wsparcia trenera pracy i/lub psychologa pracującego z osobami z niepełnosprawnościami.

Wybrane aspekty funkcjonowania psychicznego wskazano jako efekty powiązane z ZW na podstawie przeglądu badań empirycznych. Doktorant skoncentrował się na poczuciu własnej skuteczności, samoocenie i satysfakcji z życia. W poszukiwaniu czynników różnicujących uczestników ZW zwrócił uwagę na sposoby radzenia sobie ze stresem, gdyż trudności ze znalezieniem pracy można rzeczywiście interpretować w kategorii sytuacji stresowej. W odniesieniu do podsumowania na s. 35 mam jednak wątpliwości związane z tym, że nie identyfikuję badań wskazanych na s. 34-35 jako dotyczących osób z uszkodzonym słuchem (a tak wynika z zapisu). Czy są wśród nich takie? Oczywiście odpowiedź na to pytanie nie podważa sensu zaprojektowanych badań, ale mam wątpliwości, czy podane uogólnienie jest zasadne. W przypadku opisu poczucia własnej skuteczności i satysfakcji z życia objaśnienia

dotyczące badań osób g/Głuchych są bardziej przejrzyste i jednoznaczne. Wyłaniająca się z analizy powiązań pomiędzy wymienionymi konstruktami poznawcza ocena sytuacji stresu, jako czynnik mediacyjny, została opisana w odniesieniu do klasycznego ujęcia stresu Lazarusa i Folkman. Może bowiem wiązać się on z antycypacją zagrożenia utraty zasobów lub też możliwości zyskania nowych – w przypadku obu ocen poznawczych oznacza to całą gamę pozytywnych lub negatywnych emocji i potrzebę regulacji emocjonalnej (Heszen, 2013). Doktorant poszerza ten opis o ujęcie interakcyjne Włodarczyka i Wrześniewskiego (2005), a w nim ocenę dyspozycyjną i sytuacyjną oraz aktywny i pasywny charakter oceny poznawczej postrzeganego wyzwania (sytuacji stresu). Jest to bezpośrednia inspiracja dla zaplanowanego projektu badawczego.

Analizy w odniesieniu do opisu sytuacji psychologicznej osoby korzystającej z zatrudnienia wspomaganego są przekonujące, wyłaniający się problem – zasadny. Doktorant biegle łączy ze sobą poszczególne analizowane w przedstawianych badaniach kategorie (badane już zmiany w zakresie skuteczności, samooceny i jakości życia), odnosząc je do sytuacji stresu związanego z poszukiwaniem i uzyskaniem zatrudnienia (nieprzebadane dotąd zmiany w zakresie oceny poznawczej tej sytuacji). W odniesieniu do tego – choć już poza zaprojektowanym na użytek badania modelem powiązań, do którego nie mam zastrzeżeń – ciekawi mnie, jak Doktorant łączyłby to dodatkowo z procesami motywacyjnymi? Propozycja Doktoranta jest spójna i logiczna, nie wymaga zmiany - pytam jednak dlatego, iż motywacja jest tym procesem psychicznym, który leży w centrum zainteresowań doradców zawodowych. Sam proces ma charakter regulacyjny i silnie powiązany z emocjami – a więc także ze stresem. Stąd pojawia się moje pytanie: jaką rolę wśród analizowanych zmiennych (także w odniesieniu do oceny poznawczej osób z niepełnosprawnością poszukujących zatrudnienia), mogłaby odegrać dodatkowo motywacja? Ona także jest ważna dla efektywnego funkcjonowania w świecie pracy.

Natomiast niezależnie od tego, zgadzam się, że zbadanie zależności między samooceną, poczuciem własnej skuteczności, a oceną poznawczą sytuacji uzyskania pracy oraz satysfakcji z życia może dostarczyć ciekawych wskazówek do pracy z osobami z niepełnosprawnością, w szczególności osób g/Głuchych i słabosłyszących. Bardzo brakuje badań dotyczących problemów związanych z ich zatrudnieniem, co zresztą Doktorant szczegółowo analizuje w rozdziale 5 z opisem problematyki badań własnych.

W podsumowaniu części teoretycznej, można powiedzieć, iż Doktorant wykazał się dobrą znajomością zarówno problematyki niepełnosprawności, w tym specyfiki związanej z osobami g/Głuchymi i Kulturą Głuchych, jak też problematyki rehabilitacji zawodowej i różnych aspektów psychologicznych, związanych z sytuacją braku i uzyskania zatrudnienia, o których

wiedzę można wykorzystać w procesie aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnościami. Dokonał trafnego wyboru kluczowych kategorii teoretycznych oraz dotychczasowych badań empirycznych, pozwalających zaplanować badania własne, oparte na uzasadnionym wyborze zmiennych objaśnianych i objaśniających. Wyznaczają one wycinek obszaru funkcjonowania zawodowego osób g/Głuchych i słabosłyszących, pozwalających na oparte na zrozumieniu wsparcie psychologiczne w sytuacji braku, poszukiwania, a także utrzymania zatrudnienia.

Metodologia badań opisana jest w dwóch częściach – osobno dla każdego z dwóch wyodrębnionych badań w ramach przeprowadzonego quazi-eksperymentu z wykorzystaniem zaangażowania części badanych w realny projekt aktywizacji zawodowej w formie ZW. Znając wyzwania i bariery związane z aktywizacją i rehabilitacją zawodową, chcę podkreślić jako atut badań, że to one dostosowują się do realiów udzielania wsparcia (np. uwzględniają terminarz i wymagania projektu, istniejący dobór uczestników), a nie odwrotnie. Stanowi to niewątpliwie dodatkowe wyzwanie dla badacza (np. dobór grup porównawczych), ale jest potwierdzeniem podmiotowego traktowania uczestników i wdrożeniem deklarowanego poszanowania ich autonomii w obszarze stanowiącym przedmiot badań. Osoby z niepełnosprawnościami często podkreślają, iż nie chcą być jedynie „królikami doświadczalnymi” – i w tych badaniach zdecydowanie inaczej postawiono akcenty ważności. Odzwierciedla to nawet nieco filozofię społecznych badań w działaniu, choć ze znacznie większą niż w tego typu badaniach troską o metodologiczne warunki do kontrolowania zmiennych i prawomocnych wniosków badawczych (zastosowane metody analizy statystycznej). W mojej ocenie to dowód nie tylko dojrzałości metodologicznej Doktoranta, ale także odpowiedzialności etycznej za osoby zaproszone do badań.

Jak już zaznaczyłam badanie jest tak naprawdę połączeniem dwu osobnych badań - choć nie odrębnych, bo powiązanych ze sobą logicznie. Badania realizowane były w innym czasie, na innych grupach badawczych, a nawet z osobno wyznaczonymi celami. Należy jednak podkreślić, że projekt badawczy został przygotowany starannie, widoczny jest w nim wyraźnie wspólny i spójny zamysł teoretyczny, ale także pełna świadomość ograniczeń wynikających ze wskazanych już przeze mnie realiów jego realizacji (np. dobór grup w obu badaniach, ograniczony niezależną rekrutacją do projektu zatrudnienia wspomaganego). Dwa badania, choć realizowane niezależnie i na różnych grupach, są ze sobą powiązane, gdyż drugie badanie odpowiada na pytania badawcze, wynikające logicznie z pierwszego. Każde nich przedstawione jest z równą starannością, wyniki interpretowane na bieżąco w zakresie wyłaniających się zależności, a prezentacja zakończona jest wnikliwą i wyczerpującą dyskusją. Dopełnia tego wielowątkowa analiza rezultatów, odniesiona do hipotez badawczych.

Ramą teoretyczną dla zaprojektowanych badań jest przede wszystkim koncepcji waloryzacji roli społecznej Wolfensbergera (waloryzacja dokonująca się za sprawą ZW) oraz ujęcie interakcyjne oceny sytuacji stresu (Włodarczyk i Wrześniewski, 2005), a w nim poznawczą ocenę dyspozycyjną i sytuacyjną postrzeganego wyzwania.

Badanie pierwszym objęto 96 osób w tym: 1) 32 osoby g/Głuche i słabosłyszące korzystające z zatrudnienia wspomaganego, 2) 32 osoby głuche i słabosłyszące nie korzystające z takiego zatrudnienia oraz 3) 32 osoby również nie korzystające z takiego zatrudnienia (osoby z drugiej i trzeciej grupy uzyskały w zatrudnienie w inny sposób w okresie porównywalnym do grupy pierwszej). Pełna charakterystyka grup jest dość złożona, uwzględnia wiek, płeć, stopień i wiek utraty słuchu, stopień i rodzaj niepełnosprawności (także złożone), informację o (nie)słyszących rodzicach, ukończonej szkole i jej rodzaju (specjalna/niespecjalna), jak też: wybranych wskaźnikach wyboru zatrudnienia, powodach zmiany pracy, powodach dobrego nastawienia do pracy, rodzaju wymarzonej pracy, w końcu - sytuacji mieszkaniowej uczestników badań. Trudno omawiać to wszystko w krótkiej formie recenzji. Podsumuję więc tylko, że rozkłady tych zmiennych w grupach są porównywalne. Grupy osób z uszkodzonym słuchem różnią się profilem od populacji młodzieży głuchej w tym wieku przede wszystkim w zakresie umiejętności i preferencji komunikacji oralnej oraz relatywnie wysokim wykształceniem (zdecydowana większość studiująca lub po studiach, pozostali - ukończone liceum lub technikum). Z jednej strony można więc powiedzieć, że ich szanse wejścia na rynek pracy (ze względu na poziom wykształcenia) wydają się wyższe, niż wielu innych młodych ludzi z uszkodzonym słuchem, którzy nie mają takiego wykształcenia ani takich możliwości komunikacyjnych (tylko kilka osób z badanej). Z drugiej strony nasuwa się smutna refleksja, że w przypadku ukończenia szkoły średniej (obecnie zwanej ponadpodstawową), czy nawet studiów, nadal tak wiele osób g/Głuchych i słabosłyszących potrzebuje znaczącego wsparcia przy wejściu na rynek pracy.

W każdym z badań określono odrębne, choć powiązane wspólnym problemem badawczym, cele). Ich sformułowanie nie budzi zastrzeżeń, podobnie jak 4 hipotezy dotyczących związków pomiędzy analizowanymi zmiennymi (analizowanymi zasobami podmiotowymi, a oceną poznawczą i satysfakcją z życia; źródłem hipotez są wcześniejsze badania) w odniesieniu do pierwszego celu. W badaniu porównywano nasilenie oceny poznawczej w każdej z grup w sytuacji uzyskania zatrudnienia postrzeganego jako wyzwanie, zagrożenie i stratę. Przy okazji chcę zasygnalizować wyjątkową trudność w opisie tego projektu badawczego. Precyzja w opisie zróżnicowanych i złożonych nazw grup oraz zmiennych powoduje konieczność używania bardzo, bardzo długich zdań. Wszystkie kroki metodologiczne – sformułowanie celów, pytań, hipotez wymagały także od Doktoranta wyjątkowo długich sformułowań. Przyznaję, dla zachowania precyzji faktycznie nie da się inaczej, ale wczytywanie się w te

bardzo długie sformułowania jest naprawdę trudne. Ma to niestety odzwierciedlenie także w zapisach tej recenzji: nie mogę krócej i prościej; aby jej nadmiernie nie rozbudowywać nie przytaczam też dokładnego brzmienia pytań czy hipotez, choć tym bardziej dokładnie przeanalizowałam ich sformułowanie. Są także bardzo złożone i długie, ale poprawne logicznie i uzasadnione metodologicznie. W odniesieniu do drugiego celu założono badania eksploracyjne (bez hipotez). Doktorant w obu badaniach bardzo dokładnie opisuje okoliczności doboru (celowego) grup, w nieco utrudnionych warunkach projektowych, Jest to zrozumiałe, a na docenienie zasługuje zarówno troska o zachowanie w tych okolicznościach warunków do uzyskania rzetelnych wyników, jak i krytyczny stosunek do wszystkich ograniczeń wynikających z badań, także z doboru.

Zastosowane narzędzia badawcze mają potwierdzone wartości psychometryczne, jednak bez uwzględnienia osób z uszkodzonym słuchem. Są one dość proste i niezbyt długie, ich dobór był przemyślany, więc przypuszczam, że były one zrozumiałe dla niesłyszących uczestników. Jednak mam pytanie, jak wyglądało to badanie w przypadku opisanych kilku osób preferujących korzystanie z języka migowego? Szkoda też, że nie zastosowano uzupełniająco choć jednego narzędzia specyficznego dla badanej grupy, np. Skala Akulturacji Głuchych (DAS), pozwalającego w jakiś sposób usytuować tożsamościowo badane osoby w relacji do tzw. Świata Głuchych i Świata Słyszących.

Uzyskane rozkłady zmiennych przeanalizowano poprzez analizę ścieżek (wielokrotną regresję liniową). Dobór narzędzi statystycznych i opis uzyskanych za ich pośrednictwem zależności nie budzi zastrzeżeń, podobnie jak poprowadzona dyskusja wyników oraz ich odniesienie do weryfikacji hipotez. W jednym przypadku mam jedynie wątpliwości dotyczące objaśnienia różnic między grupami g/Głuchych i słabosłyszących a słyszących. Otóż niezależnie od tego czy g/Głusi i słabosłyszący korzystali z zatrudnienia wspomaganego czy też nie, w odróżnieniu od słyszących wykazywali ocenę poznawczą sytuacji uzyskania zatrudnienia jako krzywdy /straty. Doktorant interpretuje to jako możliwe występowanie negatywnych stereotypów związanych z pracą i internalizacji opresji polegającej na ich włączeniu do samooceny. W mojej ocenie trudno jednak interpretować to nie znając konkretnych oczekiwań badanych osób co do zatrudnienia. Doktorant wprawdzie pytał na wstępie o wymarzoną pracę, szkoda, że w tym miejscu badania nie można było odnieść się do wyników konkretnych osób, gdyż niestety często zatrudnienie osób niepełnosprawnych dalekie jest od ich wyobrażeń i oczekiwań, co w mojej ocenie znacznie częściej może być przyczyną ujmowania uzyskania zatrudnienia w kategoriach krzywdy straty.

W pierwszym badaniu trzy hipotezy uzyskały częściowe potwierdzenie jedna pełne. Z ciekawszych wniosków w tej części badań warto odnotować wyższe poczucie własnej

skuteczności u osób niepełnosprawnych niekorzystających zatrudnienia wspomaganego nie tylko w porównaniu z niesłyszącymi, ale także słyszącymi korzystającymi z zatrudnienia wspomaganego. Oznacza to że, niekorzystający z zatrudnienia wspomaganego w większym stopniu dokonują oceny sytuacji uzyskania zatrudnienia jego wyzwania, odnosząc się przy tym do własnej skuteczności. Potwierdza to także paradoks niektórych działań pomocowych – przeciw skutecznym z punktu widzenia koncepcji *empowerment*.

Celem badania drugiego było ustalenie, czy u badanych osób z uszkodzonym słuchem uzyskanie pracy w ramach ZW wiąże się ze zmianami w zakresie poczucia własnej skuteczności, samooceny, oceny znaczenia sytuacji stresowej oraz satysfakcji z życia. Jak już napisałam, wynika to logicznie z badania 1., jednak dla pełnego porządku brakuje mi tu zapisania pytań badawczych do których odnoszą się postawione hipotezy (s. 115). Są one wyjątkowo rozbudowane i długie, aczkolwiek językowo poprawne. Mam jedynie pewne zastrzeżenia, co do sensu wielokrotnych zależności ujętych łącznie w jednej hipotezie. Tak złożone sformułowanie jak w H 1 na s. 115, zawsze będzie utrudniać jednoznaczny weryfikację analizowanych zależności i w mojej ocenie lepiej byłoby raczej rozbić tak postawione założenia na kilka szczegółowych. Inaczej trudno odnieść się do interpretacji uzyskanych wyników w przypadku niepotwierdzenia różnicy choćby w jednym z wymienianych obszarów. Ponadto szczegółowe prześledzenie tekstu wskazuje na to, że Doktorant który dobrze zna w szczegółach przebieg, a potem wyniki swojego badania panuje nad całością, jednak podążanie za tak złożonym tekstem stanowi ogromną trudność dla czytelnika.

Badaniem 2. (podłużnym z pretestem i testem), objęto 31 osób z uszkodzonym słuchem, w tym 16 uczestniczących w programie ZW. Zmienne demograficzne opisujące te osoby to płeć, wiek, poziom wykształcenia rodzaj niepełnosprawności, poszukiwanie zatrudnienia przez datą pierwszego pomiaru oraz z uzyskanie zatrudnienia przed datą drugiego pomiaru. Test wykonano po trzech miesiącach od uzyskania pracy przez uczestników i uczestniczki – czy to w warunkach ZW, czy w też w inny sposób (grupa porównawcza). W badaniu 2. także zdecydowaną większość grupy korzystającej z zatrudnienia wspomaganego stanowiły osoby z wykształceniem wyższym, co nie jest aż tak typowe dla populacji osób niesłyszących - zaś w grupie porównawczej dominowały osoby z wykształceniem średnim, które ukończyły liceum lub technikum. Test hi kwadrat nie wykazał istotnych statystycznie różnic w rozkładach tej zmiennej, jednak ciekawi mnie skąd taka różnica w tych projektach ZW. Czy wynikało to z realizacji projektu w jakiejś określonej instytucji czy kryteriach lub sposobie rekrutacji do projektu? Tym bardziej, iż w grupie porównawczej jest różnica statystycznie istotna związana z większą liczbą osób, które ukończyły kursy zawodowe i poza zawodowe, ale z rzadszym uczestnictwem w praktykach zawodowych i stażach. W pytaniu nie kryje się żadne zastrzeżenie dotyczące doboru, ale chęć bliższego poznania działań projektowych. Trochę

zabrakło mi bowiem opisu szczegółowych działań, w tym rodzaju wsparcia udzielanego w projekcie, by wyrobić sobie obraz tego, jakie efekty poza faktem zaistnienia samej zmiennej w formie ZW mogło ono spowodować.

Podsumowując część badawczą (metodologiczną i empiryczną), chcę podkreślić, że zarówno zamysł projektu badawczego, jak też prezentacja i analiza wyników oraz ich omówienie i interpretacja wskazują na wysoki poziom metodologiczny oraz rzetelność naukową doktoranta. Wnikliwie analizuje on przedstawione dane, sprawnie operuje narzędziami statystycznymi, a uzyskane wnioski przekłada na wskazanie do praktyki związanej z aktywizacją zawodową osób z uszkodzonym słuchem. Dodatkowo warto docenić stworzony projekt wsparcia dla osób g/Głuchych, gdyż poza tym zaprojektowanym kontekstem, trudno byłoby w ogóle dotrzeć do obrazu zarysowanego w oparciu o przyjęte zmienne. Do tego mógł je zrobić przede wszystkim ktoś, kto sam zna to środowisko i specyfikę pracy z osobami z uszkodzonym słuchem. Wśród wniesionych przeze mnie uwag nie ma żadnej, która podważała sens, prawidłowość lub znaczenie przeprowadzonych badań – to raczej kwestia pewnej dyskusji naukowej nad możliwymi rozwiązaniami, ich optymalizacją. Z pracy można niewątpliwie wyprowadzić wartościowe wnioski do projektowania wsparcia zawodowego – nie tylko dla psychologów, ale także pedagogów specjalnych – surdopedagogów, doradców zawodowych, pracowników organizacji pozarządowych działających na rzecz aktywizacji i rehabilitacji zawodowej osób g/Głuchych i słabosłyszących. To dojrzała dysertacja naukowa.

Wniosek końcowy

Po przeanalizowaniu pracy Pana mgr. Rafała Dziurli stwierdzam, że Doktorant podjął ważny społecznie problem, interesujący także z naukowego punktu widzenia. Wykazał się wiedzą teoretyczną i metodologiczną pozwalającą na przygotowanie projektu istotnego dla nauki i życia społecznego. Powiązał działania naukowe z cennym projektem na rzecz wprowadzenia na rynek pracy konkretnej grupy osób g/Głuchych i słabosłyszących poprzez zatrudnienie wspomagane. Samodzielnie rozwiązał problem naukowy, dostarczający wskazówek w obszarze aktywizacji zawodowej z wykorzystaniem tej formy zatrudnienia osób z niepełnosprawnością, w odniesieniu do jednej z trudniejszych do przebadania ze względu na barierę językową grup. Dysertacja w pełni odpowiada kryteriom stawianym pracom doktorskim, określonym w Art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki (Dz. U 2017 poz. 859). Pracę oceniam jednoznacznie pozytywnie i wnioskuję o dopuszczenie mgr. Rafała Dziurli do dalszych etapów w postępowaniu o nadanie stopnia doktora nauk społecznych.

